

Västra Vemmenhögs kyrka

Lunds stift

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

ANNA LINDQVIST – 2020-03-03

Västra Vemmenhögs kyrka

Skivarps församling och pastorat, Vemmenhögs, Ljunits, Herrestads och Färs kontrakt, Lunds stift

Västra Vemmenhög 35:1, Västra Vemmenhögs socken, Skurups kommun, Skåne län

Beskrivning och historik

Kyrkomiljön

Västra Vemmenhög är en medeltida socken och bynamnet nämns första gången i skriftliga källor år 1315. Området är fornlämningsrikt och visar på en lång bebyggelsekontinuitet. Kyrkan och kyrkogården är placerade i en svag söderslutning ner mot Vemmenhögsån. Kyrkbyn är på äldre kartor ganska omfattande med flera gårdar och har i stort bibehållit det gamla bymönstret. Landsvägen har sedan gammalt haft samma dragning direkt öster om kyrkogårdsmuren och passerat över Vemmenhögsån i dalgången. Kyrkan har varit annexkyrka till Östra Vemmenhög och ägarna till Dybäcks slott i Östra Vemmenhögs socken har under olika perioder haft patronatsrätt till båda kyrkorna.

Socknen ingår naturgeografiskt i det område som tillhör Södra Skånes slättbygder.

Kyrkomiljön ingår i ett område av riksintresse för kulturmiljövården som omfattar Västra och Östra Vemmenhög, Tullstorp, Dybäck och Hörte. Karakteristiskt för området är det öppna svagt kuperade odlingslandskapet med förhistoriskt bruknings- och bosättningskontinuitet.

Flygbild över Västra Vemmenhögs kyrkby, tagen från sydöst, där bybebyggelsens äldre utbredningsmönster fortfarande är tydligt. Den monumentala tegelbyggnaden söder om kyrkan är skolan från 1917. Foto: Pär-Martin Hedberg, 2014.

Söder om Västra Vemmenhög ligger tre bronsåldershögar, Vemmenhögarna, med dominerade läge. Sydväst om kyrkoanläggningen finns lämningar efter en kvarnanläggning med damm samt en källa med mycket järnhaltigt vatten, som fram till 1874 drevs som hälsobrunn. Västra Vemmenhög är också känt genom Selma Lagerlöfs bok *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*, utgiven 1906–1907, där Nils kommer från byn. Sydväst om kyrkan finns redan på äldre kartor utmärkt *Skola o Fattighus platsen*. Byns småskola från 1876 är fortfarande bevarad och den yngre skolan, uppförd i tidstypisk tegelarkitektur 1917, ligger direkt söder om kyrkan. Den lades ned 1971 och fungerar idag bland annat som skolmuseum, men även med en utställning om Selma Lagerlöf.

Kyrkobyggnaden

Den äldsta kända kyrkobyggnaden på den nuvarande platsen ska ha bestått av ett långhus med rakslutet kor uppfört av tegel på 1200-talet. Långhuset och koret lär ursprungligen varit valvslagna. Klockorna hängde i en fristående klockstapel fram till 1810–1812, då det nuvarande tornet uppfördes. Tornet uppfördes av sprängd gråsten med provisoriskt tak av bräder. Tornet har aldrig putsats och anledningen kan vara bristande ekonomi enligt kyrkoherde Johan Daniel Hindbeck, som 1830 skrev ”Tornet är ännu icke rappadt, förmedelst bristande tillgång i kassan.” För att möta behovet av bänkutrymme till följd av befolkningsökningen inreddes tornets bottenvåning med bänkar.

På 1860-talet revs det medeltida långhuset, som då även var försett med vapenhus i söder, och ett nytt långhus uppfördes i anslutning till tornet från 1810. Det uppfördes 1867–1869 efter ritningar, daterade 1865, av arkitekten Fredrik Ekberg (1837–1898). Han var arkitekt vid Överintendentsämbetet och lärare på Tekniska skolan. Den färdiga kyrkobyggnaden skiljer sig dock från ritningarna i några avseende. Kyrkan är på ritningen längre med ytterligare en fönsteraxel samt med ingång genom ett vapenhus i söder. Långhuset är även på ritningen jämbrett med tornet. Kyrkan blev en salkyrka med fullbred tresidig östavsutslutning. Kyrkor med det utförande är relativt sällsynta i Skåne och Jakob Lindblad menar i sin studie *470 nya kyrkor* att upphovsmannen till dessa salkyrkor bör vara Carl Georg Brunius. Det nya långhuset uppfördes delvis med återanvänt byggmaterial från den äldre kyrkan. En ny huvudentré togs upp på tornets västra sida. År 1880 uppfördes en läktare i väster samt läktarbarriär och orgelfasad till kyrkorgeln. Ritningen är granskad och likheten med originalet intygas av Johan Fredrik Åbom. Han var anställd på Överintendentsämbetet under flera decennier och i hans verksamhet ingick även ritningar till orgelfasader. Det är oklart om han ritat orgelfasaden eller bara granskat ritningen.

Mellan åren 1915–1916 renoverades exteriören och yttertaget försågs med enkupigt rött lertegel över ett äldre spåntak. Interiört skedde större förändringar, de äldre slutna bänkarna ersattes med ny öppen bänkinredning och med nytt underliggande trägolv samt gjuten mosaik i mittgången. Arbetena utfördes efter ritningar av domkyrkoarkitekt Theodor Wählin (1864–1948). På ritningen över ny bänkinredning, daterad 1916, finns även bänkar utritade i tornets bottenvåning.

Omkring år 1930 övermålades interiörens målningar, bladslingor i valven och kvaderimitationsmålning på väggarna.

Därefter har inga större ombyggnader skett, förutom installering av elektricitet och invändig och utvändig ommålning samt renovering av yttertak, förrän på 2000-talet. År 2004 utsattes kyrkan för en brand, ett pyromandåd, som skadade delar av den västra långhusvinden. Några år senare skadades tornet i en jordbävning och är fortfarande avspärrat i väntan på renovering.

Exteriör

Västra Vemmenhögs kyrka är orienterad i öst-västlig riktning med ett rektangulärt långhus med tresidigt östparti, sakristia i öster samt västtorn.

Långhuset är uppfört av tegel och tornet av gråsten. Långhusets fasader är spritputsade och avfärgade i vitt med slätputsade omfattningar och taklist med enkelt tandsnitt samt med en svagt utskjutande svartmålad sockel. Tornet är oputsat med flera ankarjärn, varav de på norra och södra fasaderna är dekorativt utformade med årtal; ANNO 1810. Långhuset täcks av ett sadeltak belagt med enkupigt lertegel från 1915–1916 som återanvändes vid omläggningen 1999. Tornets tälttak är täckt med ett rödmålat skivtäckt plåttak. Fönsteröppningarna är spetsbågiga med enkla relativt tunna spetsbågiga gjutjärnsbågar med färgat glas i den övre delen från 1867–1869 samt solbänkar täckta med svartmålad järnplåt. Tornet har spetsbågiga ljudöppningar i alla väderstreck med goticerande parvis ställda luckor av brunmålat trä.

Huvudentrén är via tornet i väster genom en markerad spetsbågig slätputsad utskjutande portal med plåttäckt sadeltak, som tillkom i samband med nybyggnationen 1867–1869. Dubbeldörrarnas dörrblad är kopparplåtsklädda med ett spetsbågigt brunmålat överliggande fönster. Över huvudentrén finns en inmurad kalkstenstavla med delvis svårtydd text. – *Detta Torn Byggt Åren 1810 och på Församlingens Egen Kostnad Utom Materialernas inköpande och Handvärckare aflöning Jemte Stensprängning. /.../* En ingång finns även till sakristian på

korets östra sida med ett spetsbågigt dörrblad, som härstammar från byggnadstiden, med brunmålade paneler på förvandring. Under den bruna färgen skymtar spår av en gulockra. Ett mindre fönster av gjutjärn finns över porten. Till sakristidörren leder en trappa av kalksten och betong.

Interiör

Kyrkan utgörs av en salkyrka med fullbred tresidig östavs lutning. Kyrkans huvudentré är via tornet i väster och tornets bottenvåning utgör vapenhus. Kyrkorummet består av långhus med ett tresidigt östparti med kor som avdelas mot öster av ett skrank med bakomliggande sakristia.

Till *vapenhuset* finns ett vindfång i väster, som tillkom i samband med ombyggnaden 1867–1869 då en ny entré togs upp i tornets västra mur. Vindfånget och vapenhusets golv är belagda med handslaget tegel. Väggarna är vitputsade, förutom mot kyrkorummet där väggen består av vitmålat skivmaterial i likhet med det plana taket. I öster och väster finns gråmålade pardörrar med speglar med glasad och dekorativt spröjsad övre fyllning. I det sydvästra hörnet finns en sentida trappa av ek till orgelläktaren.

Långhusets golv utgörs av ett gjutet betonggolv och bänkkvarteren har brädgolv av olika ålder och utförande. Väggarna är vitputsade med spår av äldre gröntonad enkel kvadernmålning under nuvarande färgskikt och kyrkorummet täcks av tre kryssvalv. Fönsteröppningarna saknar innanfönster. I väster finns orgelläktaren, som tillkom 1880, med ett utskjutande mittparti och som bärs upp av fyra träkolonner med kraftiga kapitäl. Läktarbarriären är försedd med nygotiska gråmålade speglar i ett ramverk målade 1981 i en enkel ljusbrun ådringsmålning.

Korets golvnivå ligger ett steg högre än långhusets. Koret har samma utförande som långhuset, men med ett golv av obehandlat handslaget tegel. Mot öster avslutas koret med en skiljevägg mot den bakomliggande sakristian. Skiljeväggen eller skranket är från kyrkans byggnadstid 1867–1869 och är utförd i ett enkelt ramverk med två symmetriskt placerade dörrar på ömse sidan av altaret till sakristian. Dörrarna kröns av förgyllda nyklassicistiska överstycken.

Sakristian har i stort sett samma ytskikt som koret samt med tegelgolv. I öster finns en innerdörr med enkelt gråmålat spetsbågigt dörrblad med glas i den övre fyllning.

Tornets övre våningar nås via trappan till orgelläktaren och tornets första våning. Tornets första våning utgör orgelläktarens västra del och över det nuvarande bjälklaget i den västra väggen sticker vindfångets spetsbågiga överljusfönster upp. Rummet har brädgolv och vitputsade väggar samt ett äldre brädtak. Mellan tornets första våning och orgelläktarens yttre del finns en rundbågig öppning. Läktaren har ett äldre obehandlat brädgolv samt bevarade läktarbänkar i ett enkelt utförande. Till tornets övre våningar, tornrum och klockvåning, finns en enkel trätrappa i det sydvästra hörnet. Långhusvinden nås från tornets andra våning.

Inredning och inventarier

Altarbord av trä, ursprungligen från kyrkans nybyggnation 1867–1869, men senare ombyggt i samband med att den äldre altaruppsatsen återplacerades i koret, samt under 1900-talet ytterligare förändrat och inklätt med masonitskivor.

Altaruppsatsen är daterad 1618 och har dubbla kolonner som flankerar mittpartiets altartavla och bär upp det rikt dekorerade gavelkrönet. Såväl gavelkrönet som sidopartierna har fristående skulpturer. Altaruppsatsen återplacerades i koret 1889 och försågs med en ny *altartavla*, som är målad av den lokale konstnären Ola Larsson från Västra Vemmenhög. Ola Larsson (1863–1939) var utbildad på bland annat både danska Konstakademien och Konstakademien i Stockholm. Han var även lärling hos dekorationsmålaren Svante Thulin i Lund. Motivet är en kopia av en omtyckt målning *Christus Consolator*, som finns i Hörups kyrka, av professorn vid den danska konstakademien Carl Bloch. Den äldre altartavlan, som tillhört altaruppsatsen, är upphängd på långhusets södra vägg.

Altarringen är halvcirkelformad med en slät genombruten balustrad. Färgsättningen i en orangebrun ådring och grått härrör från ommålningen 1981.

Dopfunten är från 1800-talets mitt eller senare del och tillverkad av brunmålat lergods eller terrakotta med ekbladsdekoration, sannolikt från Höganäs. Höganäs Kärllfabrik grundades på 1830-talet och tillverkade en hel del hushållsvaror, men även byggnadsornament och fasadtegel. Funten är delvis inmurad i väggen.

Predikstolen är polykrom och rikt skulpterad och placerad på korets södra sida och tillhör den äldre kyrkans inredning. Den är från 1600-talet med sexsidig korg med fält med skulpturer av bland annat de fyra evangelisterna. Korgen är färgsatt i grönt, rött och blått med förgyllda detaljer. Ny trappa och underrede tillkom 1988 efter ritningar av Barup & Edström Arkitektkontor.

Bänkinredningen i två kvarter ansluter mot ytterväggarna i söder och norr och tillkom 1915–1916 efter ritningar utförda av domkyrkoarkitekt Theodor Wåhlin. Gavlarna är rektangulära med spetsigt avslutade fyllningar. Färgsättningen är från 1981 med grå speglar och en enkel ådringsmålning i ljusbrunt. En udda bänk är placerad vid korets norra sida. Det är en öppen bänk i nygotik, som återfinns på en annan ritning av Theodor Wåhlin. Huruvida det rör sig om enstaka korbänkar eller alternativ bänkinredning är oklart.

Orgeln är tillverkad år 1873 av orgelbyggare Anders Viktor Lundahl, Malmö. Han har tillverkat ett 70-tal orglar, men endast två lär återstå i original, varav den här är den ena och den andra finns i Vrigstads kyrka i Småland. Den mycket välbevarade orgelfasaden i nygotik är samtida med läktaren, vars ritning är daterad 1880. Den symmetriskt uppbyggda fasaden är målad i grått med förgyllda partier. Orgelns spelbord är vänt mot öster.

Kyrkan har en förgylld nygotiskt utformad *nummertavla*, som står på en ådringsmålade pelare i korets norra sida.

Kyrkklockan är från 1793 och gjuten av Maria Wetterholz i Malmö.

Från den äldre kyrkan finns ett äldre *krucifix* snidat i ek bevarat. Kristusfiguren är från 1400-talet, medan korset är tillverkat på 1800-talet.

Kyrkogård

Flygbild över Västra Vemmenhögs kyrkoanläggning från söder där kyrkogårdens utbredning framträder tydligt. Foto: Pär-Martin Hedberg, 2014.

Kyrkogården omgärdas i öster, söder och delvis i väster av en äldre mur med kalkstensavtäckning. Muren gränsar i öster mot landsvägen från Skurup söderut. Av den äldre trädkransen med hästkastanj återstår framför allt träden på den södra sidan. Det finns tre ingångar till kyrkogården, varav den södra och östra har äldre gjutjärnsgrindar. Gångstråken är lagda i rutnätsmönster och täckta med singel. Gravplatserna har buxbomsomgärdningar. Gravvårdar från 1900-talets första hälft dominerar, men det finns även äldre gravplatser med järnstaket och ett flertal stående kalkstensvårdar. Kyrkogården utvidgades mot norr och väster, efter ritningar upprättade 1945 av länsarkitekt Nils A Blanck.

Regionmuseet Kristianstad upprättade 2016 en vård – och underhållsplan för Västra Vemmenhögs kyrkogård, i vilken finns en noggrann beskrivning och historik över kyrkogården.

Byggnader på kyrkogården

Vid kyrkogårdens sydöstra hörn finns en byggnad som i öster och söder är införlivad med muren. Byggnaden har tidigare varit bårhus och är vitputsad under ett brant tegeltäckt sadeltak. En byggnad med samma placering finns utsatt på en karta från 1708. Ytterligare en byggnad finns vid kyrkans västra sida med vitputsade fasader under tegeltäckt sadeltak. Den uppfördes som bårhus 1945 efter ritningar av länsarkitekt Nils A Blanck, Malmö.

Kulturhistorisk karaktärisering av Västra Vemmenhögs kyrkoanläggning

Kyrkan och kyrkogården utgör tillsammans med den omkringliggande bybebyggelsen, de f d skolorna och den f d hälsobrunnen en ovanligt innehållsrik kyrkby, som vittnar om platsens tidigare betydelse som sockencentrum, där det gamla bymönstret är bibehållet. Det fornlämningsrika omlandet visar på platsens långa bebyggelsekontinuitet. Kyrkogårdens muromgärdning, bevarade äldre träd i trädkransen, grusade rätlinjiga gångar och buxbomsomgärdade gravar bidrar starkt till kyrkoanläggningens ålderdomliga karaktär. Kyrkomiljön ingår även i område av riksintresse för kulturmiljövården.

Kyrkobyggnaden, med sitt välbevarade vitputsade långhus från 1867–1869 och gråstenstorn från 1810–1812, visar tydligt på de förändringar kyrkobyggnader genomgick under 1800-talet till följd av befolkningsökningen och tidens nya byggnadsideal. Långhusets exteriör har i stort sett bevarat sitt utseende från nybyggnationen med en nyklassicistisk utformning med dekorativa inslag i nygotik med en enkel tandsnittslist, gjutjärnsfönster med färgat glas, solbänkar av järnplåt och sakristians spetsbågiga dörr. Kyrkan utgör, tillsammans med grannkyrkan Svenstorp, en av ett tiotal salkyrkor från 1850–1890 med fullbred tresidig östavsutslutning i Skåne. Intressant att notera är även att den ursprungliga skiljeväggen eller skranket till den i korets östparti belägna sakristian är bevarad.

De äldre föremålen från den nu rivna kyrkan, såsom krucifixet, predikstolen och altaruppsatsen med sin ursprungliga altartavla är betydelsefulla historiska dokument. Liksom kalkstenstavlan över västportalen med sin lokalhistoriska information. Den nuvarande altartavlan har ett stort lokalhistoriskt värde, genom att den är målad av konstnären Ola

Larsson från Västra Vemmenhög. Dopfunten av lergods utgör ett ovanligt inslag och visar på de nya produkterna som tillverkades under 1800-talets senare del, som en följd av industrialismen. Den är troligen tillverkad vid Höganäs, vilket bidrar till det regionhistoriska värdet.

Orgeln har ett stort kulturhistoriskt värde då den är ett av få orgelverk i sitt slag, byggda av Anders Viktor Lundahl, som är bevarad i originalutförande. Tillsammans med den samtida välbevarade fasaden och läktaren med sina enkla träbänkar utgör den en tidstypisk representant.

Att tänka på vid förvaltningen av kyrkoanläggningen

- Västra Vemmenhögs kyrka utgör en välbevarad representant för de kyrkobyggnader som om- eller nybyggdes vid 1800-talets mitt med de ursprungliga bevarade byggnadsdelarna, som gjutjärnsfönster, solbänkar och portar. Kontrasterna mellan långhusets vitputsade fasader och tornets gråstensmurar visar tydligt på de olika byggnadsperioderna
- Kyrkan är delvis uppförd av äldre återanvänt byggnadsmaterial, som kan berätta om den äldre kyrkans tidigare byggnadshistoria. Kyrkorummet var tidigare dekorationsmålat och väggarna har spår efter en äldre underliggande målning.
- Det välbevarade orgelhuset utgör tillsammans med fasaden och läktaren med de enkla läktarbänkarna en ovanligt välbevarad helhet. Liksom den bevarade skiljeväggen mot sakristian.
- Den äldre kyrkogården som helhet bevarar i mycket hög utsträckning sin ålderdomliga karaktär. Det är viktigt att värna om bårhusbyggnaderna, muren med kalkstensavtäckning och järngrindar, gångstrukturer, gravar med buxbomsinramningarna och högresta gravvårdar samt gravplatser med järnstaket. I *Vård- och underhållsplan för Västra Vemmenhögs kyrkogård* har Regionmuseet Kristianstad bland annat pekat ut gravplatser- och vårdar som är kulturhistoriskt värdefulla.

Skydd m.m.

Kyrkan och kyrkogården är skyddade som kyrkligt kulturminne enligt 4 kap.

Kulturmiljölagen

Kyrkan och kyrkogården är belägen på fast fornlämning Västra Vemmenhögs gamla bytomt, Västra Vemmenhög 16:1 är skyddade enligt 2 kap. Kulturmiljölagen.

Västra Vemmenhög ingår i område av riksintresse för kulturmiljövården *Östra Vemmenhög-Tullstorp* (M:K144) samt i Särskilt värdefull kulturmiljö *V och Ö Vemmenhög – Tullstorp – Dybäck – Hörte*, Skurups kommuns kulturmiljöprogram.

Västra Vemmenhögskyrkans interiör mot öster. Foto: Erik Andrén, 1929. Bilden är hämtad från Riksantikvarieämbetets bilddatabas Kulturmiljöbild.

Källor och litteratur

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA), Riksantikvarieämbetet.

Dahlberg, M (red.) *Skåne – landskapets kyrkor*. Sockenkyrkorna, kulturarv och bebyggelsehistoria, Riksantikvarieämbetet 2015.

Dahlberg, M., Franzén, K. (red) *Sockenkyrkorna*. Kulturarv och bebyggelsehistoria. Riksantikvarieämbetet 2008.

Lindblad, Jacob. *470 nya kyrkor. Bidrag till Sveriges arkitekturhistoria 1850–1890*. Riksantikvarieämbetet 2009.

Underhållsplan för Västra Vemmenhögskyrka, TP Restaurator, Malmö. 2009-02-03.

Vård- och underhållsplan för Västra Vemmenhögskyrkogård, Regionmuseet Kristianstad, 2016. Rapport 2016:29.

Lantmäteriet – Historiska kartor

Riksantikvarieämbetet – Forsök, *Kulturmiljöbild*, Riksintressen för kulturmiljövården

Övriga uppgifter

Inventeringsdatum: 2018-08-29

Fältinventering, foto och rapportsammanställning: Anna Lindqvist, byggnadsantikvarie

Kulturhistorisk karakteristik och rekommendationer: Anna Lindqvist, efter samråd med Skivarps församling.

Färdigställd: Remissrapport 2018-10-03, reviderad och färdigställd rapport 2020-03-03

Sammanfattning till BeBR

Stomme: Murverk – natursten, tegel

Fasadmaterial: Puts – spritputs, slätputs

Fasadkulör: Vit

Takform: Sadeltak, Tälttak

Taktäckningsmaterial: Lertegel – enkupigt, Plåt - skivtäckt

Antal våningar: 1

Byggnadsdel: Torn - väster